

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXI

Neőir Heyeti – Editorial Board

Halil İNALCIK – Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY – İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER – A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXI

İstanbul - 2001

Sahibi: ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail ÖZDOĞAN

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Basıldığı Yer :Kitap Matbaacılık (212) 5014636

Cilt : Fatih Mücellit (212) 5012823 - 6128671

**Adres :ENDERUN KİTABEVİ , Büyük Reşitpaşa Cad.Yümni İş Merkezi
No: 46 Beyazıt - İstanbul (212) 5286318 Fax: (212) 5286317**

TÜRK DİPLOMASİSİNİN MODERNLEŞMESİNDE REİSÜLKÜTTAB MEHMED RAŞİD EFENDİ'NİN ROLÜ

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

III. Selim'in Osmanlı Devletini yeniden yapılandırmasında bir çok devlet adamı görev almıştır. Bunlardan bazılarının ortaya koydukları ilkeler ve icraatları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Yeniden yapılanmada fikir ve icraatları ile aktif rol oynamış bir kısım devlet adamları hakkında ise çok az bilgiye sahibiz. Bazı kaynaklarda bu kişilerin sadece isimleri zikredilerek önemleri gösterilmeye çalışılmıştır. Halbuki bu ikinci derecede gösterilmeye çalışılan ıslahatçılar, yapılan yeniliklerin gerçek anlamda fikrî temellerini atarak iskeletlerini ortaya çıkarmışlardır. Hatta ilk şekilleri bunların gayretleri ile teşekkül etmiştir.¹ Ayrıca bunlar yeniliklerin iskeletlerini ortaya çıkartarak günümüze kadar gelen bazı kurumların özünü teşkil etmişlerdir. Bunlardan birisi de Mehmet Raşid Efendidir. Araştırmamızda modern Türk dış politikasının esaslarını oluşturan ve bazı kurumlarının teşkilatlanmasında önderlik yaptığı halde, yeterince tanınmayan Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin çalışmaları, ıslahatlardaki rolü ve devlet adamlığı ele alınacaktır.

a) Mehmed Raşid Efendi'nin Bürokraside Yükselişi:

Mehmed Raşid Efendi, Kayseri'nin Gezi Bucağına bağlı Ispıdın Köyünden olup, bazı kaynaklara göre 1749 (1162) veya büyük bir ihtimalle de 1753 (1167) yılında doğdu. Babası Divan-ı Hümayun Kalemi katiplerinden Kayserili

¹ III. Selim dönemi ve Nizam-ı Cedid hakkında bir çok yayın ve araştırmalar vardır. Ancak bunların içinde III. Selim döneminin yenilikçileri ve bunların görüşleri ile yapılan yeniliklerin altında yatan sebeplerin tahlilini bir bütün halinde en iyi şekilde veren Shaw'ın eseridir. Bkz: S.J. Shaw, *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, (Cambridge, Massachussets, 1971), s. 86-199.

Kocaağazade Cafer Fevzi Efendi ve annesi de Ümmügülsüm Hatundur.² Cafer Fevzi Efendi, Fransız işlerine bakan divan katibi olarak ün yapmıştır.³ Mehmed Raşid Efendi, babasının devletin önemli bir hizmetinde bulunmasından dolayı iyi bir eğitimden geçti. Hatta babası gibi aynı dairede Fransız işlerine bakan katib olarak çalıştı.⁴ 1768 Rus Seferi sırasında İstanbul'daki Reisülküttab Vekili İsmail Raif Paşa'nın maiyetinde temayüz edip savaş bittikten sonra 1774 yılında ilk defa devlet hizmetinde görev olarak Beylikçi Kesedarı oldu.⁵ Bu görevde yedi yıl gibi uzun bir süre çalıştıktan sonra 1781 yılında Divan-ı Hümayun Beylikçisi oldu. Halil Hamid Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında 11 Ağustos 1784'de Mektubculuk makamına atandı.⁶ Fakat, Sadrazamın görevden alınmasını takip eden bir kaç ay sonra 13 Mayıs 1785'de o da azledildi. 9 Ocak 1786'da ise ikinci kez Beylikçi olarak atandı.⁷

1787 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasında çıkan savaş dolayısıyla Reisülküttab olan Fevzi Süleyman Paşa'nın Aralık 1787'de Rumeli'ye Serasker olarak gönderilmesi üzerine Mehmed Raşid Efendi Reisülküttablık

² Mehmed Raşid Efendi bazı kaynaklarda Raşid Mehmed Efendi olarak da zikredilmektedir. Mehmed Raşid Efendi'nin tercüme-i hali için bkz: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. II, s. 351; Ahmed Resmî Efendi, *Sefinetü'l-rüesa*, s. 129-132; Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l Asar Hakaikü'l Ahbar*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazma No: 5981, s. 199-200; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, tertib-i cedid*, Cild VI (İstanbul, 1303), s. 223-224, Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, İstanbul 1334, s. 17-18; M. Cumhur, "Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi* VIII (1969), s. 185-196; İ. Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-802)*, (Ankara, 1987), s. 342-343; Shaw, *Between Old and New*, s. 90-91; Kayseri İl Yıllığı, 1973, s. 121-122. Mehmed Raşid Efendi'in biyografisi hakkında en son olarak ansiklopedik madde yazar H. Koç olup, maalesef bu madde arşiv vesikalarına ve yazma eserlere dayanılmadan yapılan bir çalışmadır. Bkz: H. Koç, "Mehmed Raşid Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul 1999), s. 176.

³ Mehmed Raşid Efendi'nin babası Cafer Fevzi Efendi'nin Fransız işlerine bakan divan kalemi katiplerinden olduğunu İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Liston'un Dışişleri Bakanı Lord Grenville'ye gönderdiği raporundan öğrenmekteyiz. Bu rapor için bkz: Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794.

⁴ Bu bilgiyi sadece Liston'un aynı raporunda bulmaktayız. Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794.

⁵ İsmail Raif Paşa'nın yanında temayüz ettiğine dair bilgi için bkz: Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 222 ve muhtemellen aynı bilgiyi Sosyal, Cevdet Paşa'nın eserinden yararlanarak zikretmektedir. Bkz: Soysal, *Türk-Fransız*, s. 342.

⁶ Ahmed Resmî Efendi, *Sefinetü'l-rüesa*, s. 130.

⁷ *Sicill-i Osmani*, c. II., s. 351.

makamına yükseldi. Mehmed Raşid Efendi, ordu ile Muhadiye taraflarına ve sonra da Ruscuk'a geldiği zaman Nahifi Efendi'nin vefat etmesi üzerine onun yerine 14/18 Ekim 1788'de Reisülküttab-ı Rikab-ı Hümayun olarak atandı. Zira Mehmed Raşid Efendi 1774 yılından beri hariciye yazışmalarını hazırlamakta olduğu için bu konuda tecrübeli idi. Hatta bir çok kere de Avrupalı devletlerin İstanbul'daki diplomatik temsilcileriyle yapılan müzakerelerde de bulunmuştu. Bundan dolayı Nahifi Efendi'nin yerine "*Umur-ı Divaniye'ye vâkıf ve ahvâl-i düvel-i efrençiyeyi ârif*" birisine ihtiyaç hissedildiğinden, Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa onu cepheden İstanbul'a gönderdi.⁸ Böylece İstanbul'da bütün hariciye işlerinin tek sorumlusu olarak bütün yetkiler ona verildi.

Rikab Reisi olarak bu dönemde 11 Temmuz 1789'da Ruslara karşı Osmanlı-İsveç Antlaşmasının gerçekleşmesinde birinci derecede rol oynadı.⁹ Daha sonra Mehmed Raşid Efendi'nin bizzat başını çektiği 1788 yılının Aralık ayından beri Prusya temsilcileriyle yürütülen görüşmeler neticesinde 31 Ocak 1790 tarihinde Osmanlı-Prusya ittifaknamesi teati edildi.¹⁰ Böylece Osmanlı Devleti ilk defa gayr-i Müslim bir devletle ittifak yaptı. Gerçi bunu gerçekleştirmek pek de kolay olmadı, 29 Ocak 1789'da Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'nin konağında "*devlet ricali ve sudur-ı kiram*" dan oluşan bir heyet tarafından görüşmeler başlatılmıştı.¹¹ Uzun müzakereler neticesinde Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'nin verdiği, Prusya ile ittifaka izin verir nitelikteki fetvasıyla "*şer'an meşruiyeti*" ciheti hallolunduktan sonra III. Selim'in bir hatt-ı hümayunu ile ittifak antlaşmasına ruhsat verilmişti.¹² Osmanlı-Prusya İttifakının neticesinde Prusya'nın Avusturya'ya baskısı sayesinde her iki devlet arasında 27 Temmuz 1790'da Reichenbach Convensionu gerçekleşti. Bunun sonucunda da Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında barış müzakerelerinin yolu açılıp sonuçta 4 Ağustos 1791 tarihinde Zıştovi Antlaşması imzalandı. Zıştovi Antlaşmasının yapıldığı

⁸ Vasif Efendi, *Mehasinü'l Asar*, s. 199 ve Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 223. Soysal, Nahifi Efendi'yi yanlışlıkla Naili Efendi olarak belirtmektedir. Bkz: Soysal, *Türk-Fransız*, s. 342.

⁹ Osmanlı-İsveç ittifaki için bkz: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, (Ankara, 1978), s. 543-546 ve K. Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, (İstanbul, 1984), s. 48.

¹⁰ 1790 yılında yapılan Osmanlı-Prusya ittifakının meydana gelişi hakkında geniş bilgi için bkz: Beydilli, *Osmanlı-Prusya*, s. 33-65.

¹¹ Toplantının meydana gelişi ve alınan kararlar için bkz: Beydilli, *Osmanlı-Prusya*, s. 40-41

¹² Beydilli, *Osmanlı-Prusya*, s. 59.

sıralarda Osmanlı Devleti de Rusya ile mütareke yaparak barış görüşmelerine başladı ve 10 Ocak 1792'de Yaş Antlaşması imzalandı.

Mehmed Raşid Efendi takriben üç yıl gibi uzun bir süre bu görevde kalıp 1792 yılı başlarında, aralarında rekabet olan Reisülküttab Abdullah Berri Efendi'nin orduyla birlikte İstanbul'a dönmesinden sonra Çavuşbaşılığı getirildi.¹³ Rikab Reisliğini dirayetli idare ederek III. Selim'in teveccühünü kazandı. Yorucu bir görevden Çavuşbaşılığına gelmesi ona Nizam-ı Cedid için bir '*Islahat Layihası*' hazırlama fırsatı verdi.¹⁴ Osmanlı Devletinin en zor dönemlerinden biri olan 1788-1791 yılları arasında Osmanlı dış politikasında yaptığı faaliyetler sebebiyle III. Selim'in takdirini kazandı. Bundan dolayı Padişah, yenilikçi görüşe sahip olan Mehmed Raşid Efendi'yi 6 Eylül 1792 tarihinde ikinci kez olarak Reisülküttablığına getirdi. Bu ona artık Türk dış politikasında köklü bir ıslahat yapma fırsatını vermişti. Burada kuşkusuz yeni Reisülküttabın diplomasi ve bürokrasi alanında kendini ispatlaması en önemli husustu. Artık bu tarihten itibaren Mehmed Raşid Efendi, çok aktif bir halde Türk diplomasisinin şekillenmesinde birinci derecede Sultan ile birlikte Babıâli'nin politikalarına tesir etmeye başladı.

b) Mehmed Raşid Efendi'nin Nizam-ı Cedid Islahatlarının Kilit Adamı Oluşu

1792 yılının Kasım ayının sonlarında uygulamaya konulan Nizam-ı Cedid ıslahatlarıyla birlikte Osmanlı Devleti yeni bir döneme girdi. Bütün kurumlarını modernleştirmeye ve yeniden yapılandırmaya başladı. Bunlardan birisi de diplomasi alanında Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin başını çektiği yeniliklerdir. Diplomasi alanında yapılan ilk yenilik kararı, aynen Avrupa devletleri arasında geçerli olan diplomasideki kural, usul ve ilkelerin masaya yatırılması idi. Babıâli, o zaman diplomasi alanında geçerli olan devletlerarası hukuku, doğrudan benimseyerek aldı.¹⁵ III. Selim, Osmanlı Devleti'nin sadece askerî ve ekonomik

¹³ Mehmed Raşid Efendi ile Abdullah Berri Efendi arasındaki şiddetli rekabet için bkz: Shaw, *Between Old and New*, s. 91

¹⁴ Soysal, *Türk-Fransız*, s. 342.

¹⁵ III. Selim'in diplomasi alanında yaptığı yenilikler hakkında kayda değer çalışmalar bulunmakta ve her geçen gün artmaktadır. Bu sahada ilk modern çalışmalar Naff ve Kuran tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz: E. Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, (Ankara, 1968); T. Naff, "Reform

alandan değil diğeri bir çok hususta da Avrupa'nın gerisinde kaldığını idrak ederek devleti kurtarabilmenin tek yolu olarak ne pahasına olursa olsun Avrupaî tarzda yenilik yapmanın gerekliliğinin bilincinde idi. Zira kendi toplumundan gelecek tepkilere rağmen bundan başka da çıkar yol kalmamıştı. İş işten geçmeden bu reform hareketleri gerçekleştirilmeliydi. Diplomasi alanında ilk alınan karara göre "*Devlet-i Aliye'nin dahi düvel-i fehime-i Avrupa nezdinde birer ikamet ilçisi bulundurması derece-i vucubede görülmekle düvel-i merkume nezdinde birer ilçi gönderilüb ve üç sene müddet tekmilinde anlar celb ve iade ve yerlerine başkaları irsal ile minval-i meşruh üzere hem umur-ı sefaret idare ittirmek ve hemde bu tarikle ahval-i düvele vakıf bazı zatlar yetiştirilmek üzere nizam-ı saire sırasında sefaret usulüne hüsn-i rabıta virilmek*" gerektiği vurgulanmaktaydı.¹⁶ Diğeri taraftan devrin Vakanüvislerinden Halil Nuri, "*her bir sefir mukim olduğu devletin tanzim-i umur-ı mülkiye ve ihtira'-ı sanayi-i harbiyesine dair vesair ahval ve keyfiyetlerine*" dair önemli görülen bilgilerin aralıklarla Babıâli'ye bildirilmesi gerektiğini özellikle belirtmektedir.¹⁷

Burada görüldüğü üzere Osmanlı Devletinin kesinlikle Avrupa devletlerinde olduğu gibi yabancı devletlerin başkentlerinde birer ikamet ilçisi bulundurması gerekmektedir. Artık İslam ve Hıristiyan devletler nezdine ara sıra '*muvakkaten*' gönderilen '*Fevkalade Elçilik*' zamanla kifayetsiz kaldı. Hakikaten Osmanlı Devletinin yurt dışında daimî faaliyet gösteren resmî ilişkileri sağlayan bir kurumu yoktu. Buna mukabil Avrupalı bir devlet olan Venedik'in 1454 yılından itibaren başlayarak İstanbul'da bir daimî temsilciliği vardı. Venediklilerden sonra Osmanlı Devleti, diğeri Avrupalı devletlerle arasındaki siyasî ve ticarî ilişkilerin gelişmesine paralel olarak İstanbul'da bu devletlere daimî ilçilikler kurma izni verdi. 18. yüzyılın sonlarına kadar, Venedik'i örnek alarak, İstanbul'da diplomatik

and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *JAOS*, 83 (1963), 295-315 ve *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1789-1802* (Basılmamış doktora tezi, California Üniversitesi, 1961); M. A. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet İlçisinin Rolü", *Toplumsal Tarih* 32 (1996), 45-53 S. Shaw, *Between Old and New*, ve E.Z. Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, (Ankara, 1946).

¹⁶ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 73.

¹⁷ Halil Nuri, *Tarih-i Nuri veya Tarih-i Osmani*, Aşir Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), Türkçe Yazma No: 239, v. 48.

temsilcilikler bulundurmaya başlayan ülkeler kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:¹⁸

- 1475 yılında Polonya (Lehistan)
- 1497 yılında Rusya
- 1525 yılında Fransa
- 1528 yılında Avusturya (Nemçe)
- 1583 yılında İngiltere
- 1612 yılında Hollanda
- 1737 yılında İsveç
- 1740 yılında Sicilyateyn (Napoli)
- 1756 yılında Danimarka
- 1761 yılında Prusya
- 1787 yılında İspanya

Görüldüğü üzere Avrupa devletleri arasında Venedik'in diplomasi alanında açmış olduğu yolu 1455 yılında Milân Dükü Francesco Sforza tarafından Cenova'da ikamet elçiliği açılması takip etti. Bu durum sırasıyla önce İtalya'da devletler arasında daha sonra da diğer Avrupa devletleri arasında yaygın bir hale geldi.¹⁹ Diplomatik temsilcilik alanında Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti tarafından pek de fark edilememişti. Ancak Osmanlı Devletinin gerilemesiyle birlikte durum yavaş da olsa değişmeye başladı. Özellikle de 18. yüzyılda devletin, düşman devletlere karşı tek başına askerî gücünün yetmemesi ve yenilgiler üzerine Babîâli, Hıristiyan devletlerden askerî alanda işbirliği ve yardım istemeye başladı. Zaten 1756 yılında Avrupa'daki devletlerin ani şekilde

¹⁸ Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle yaptığı ilk anlaşmalar genelde ticarî mahiyette olup dostlukları pekiştirmeye yönelikti. Ticarî ve dostluk anlaşmalarını takiben Avrupalı devletler ticarî ve siyasî faaliyetlerini takip ve imtiyazlar elde etmek için İstanbul'da birer diplomatik temsilci bulundurmaya başladılar bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, (Ankara, 1984), s.268-73; B. Spuler, *Die Europäische Diplomatie in Constantinopel*, (Brasleu, 1935), 46. Kanuni devrinden 1302 (1886-87) yılına kadarki yabancı ülke elçi ve temsilcilerinin adları ve süreleri için bkz: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul, 1302), 430-490. Hariciye Salnamesinde yer alan elçilerin görev aldıkları tarihler ile temsilcilik seviyeleri diğer çağdaş kaynaklarla karşılaştırıldığında küçük sapmalar görülmektedir.

¹⁹ R.B. Mowat, *A History of European Diplomacy 1451-1789*, (London 1928), s. 6; Yalçınkaya, *Yusuf Ağa*, s. 45.

müttefik değiştirerek yeni ittifaklara kaymasından sonra Avrupa devletleri arasında değişen güçler dengesini yakından takip edebilmek için ikamet elçiliği zorunluluk halini almıştı. Diplomatik ihtilâl olarak adlandırılan bu hadiseden sonra patlak veren Yedi Yıl Savaşları, Amerika'nın bağımsızlık savaşı ve Fransız İhtilâli bütün Avrupa gibi Osmanlı Devletini de tesir altına almıştı.

Avrupa'yı tesiri altına alan bu hadiseler sırasında Osmanlı Devleti dünyadaki diplomatik ihtilâlin ilke ve kurallarını kavrayamadığından giderek yalnızlığa düştü ve diğer Avrupalı devletler tarafından kendi menfaatlerine göre kullanılmaya çalışıldı. İşte bu dönemlerde 1768-1774 Rus Harbi ve arkasından Ruslarla yapılan antlaşmalardan elde edilen tecrübeler neticesinde Osmanlı Devleti 1787-1792 Avusturya-Rus Harbi sırasında müttefik arama yarışına girdi. Bu geç kalınmış bir hamle olmakla birlikte yukarıda değindiğimiz gibi Osmanlı-İsveç ve Osmanlı-Prusya arasındaki ikili ittifak antlaşmaları Osmanlıları kesin bir hezimetten kurtarmıştı. Zira, daha 1768 Rus Seferi sırasında İstanbul'daki Reisülküt-tab Vekili İsmail Raif Paşa'nın maiyetinde temayüz ederek başladığı Beylikçilik, Sadaret Mektubçuluğu, Reisülküttablık ve savaş sırasındaki riyaset vekilliği Mehmed Raşid Efendi'yi Avrupa'daki bütün diplomasi alanındaki gelişmelere vakıf hale getirdi. Bu görevleri esnasında, İstanbul'da bulunan yabancı diplomatik temsilciliklerle muhaberatı takib etti. Hatta diplomatlar ve onların tercümanları ile bizzat görüşmeler yaparak bazılarının dostluğunu kazandı.²⁰

Mehmed Raşid Efendi, diplomasiin temel ilkelerini kavrayan bir hariciye bürokrati ve devlet adamı olarak akılcı ve gerçekçi politikalar izlemenin gerektiğini bildiğinden asla dış politikada hissi davranışların yeri olmadığını anlayarak Babıâli'nin hariciye politikasını şekillendirmeye çalıştı. Hatta bu konularda en yakın mesai arkadaşları ve üstleriyle bile tartışmaktan geri kalmadı. Babasının Fransız işlerine bakan divan katibi olarak çalıştığından dolayı kendisinde de Fransız tesiri bulunacağına dair bazı ithamlar olmasına rağmen Osmanlı Devletinin menfaatlerini iyi bilen ve yenilikçi bir zihniyete sahipti. Bu iddialar kasıtlı olarak rakib Avrupalı diplomatlar tarafından ortaya atılıp kendisini ve izlediği politikaları tesir altına almaya çalışmalarından kaynaklanmaktaydı. Nizam-ı Cedid hareketini tam anlamıyla kendi denetimi ve kontrolü altına almak isteyen III. Selim, kabiliyetli ve güçlü devlet adamlarını görevden alarak yerlerine

²⁰ Beydilli, Mehmed Raşid Efendi'nin Osmanlı-Prusya ittifakının hazırlanmasında ve görüşmeler sırasındaki faaliyetleri hakkında geniş malumat vermektedir.

yenilikçi ve modernleşme hareketine uyum sağlayanları atamayı tercih etmişti. Tüm işleri bizzat kendi elinde tutmak isteyen sultan, yenilikçi devlet adamları arasındaki görüş ayrılığından da istifade ederek bazen bir grubu bazen de diğer bir grubu ön plana çıkartma politikası takip etmekteydi. Aslında padişahın bu icraatı belli ölçülerde faydalı olmakla birlikte yenilikçi gruplar arasındaki rekabeti artırmakta, aynı zamanda yenileşme hareketlerine de darbe vurmaktaydı.²¹

III. Selim'in izlediği bu strateji sayesinde Nizam-ı Cedid'in ilk Reisülküttabı olan Mehmed Raşid Efendi, mevki bakımından ikinci dereceden erkan arasında bulunmasına rağmen, 4 Mayıs 1792 tarihinde Koca Yusuf Paşa'nın sadarettten azledilerek yerine son derece yaşlı olan Melek Mehmed Paşa'yı getirmesiyle birlikte, artık Babîâli'nin gerçek idarecisi olarak bütün işler Reisülküttabın eline geçti. Bundan dolayı Mehmed Raşid Efendi sadece dış politika alanında değil aynı zamanda iç politika ile ıslahat hareketlerinin de bir numaralı adamı oldu.²² Bu dönemde Mehmed Raşid Efendi'nin Babîâli idaresini tam olarak elde tutmasının diğer bir nedeni de Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın başını çektiği gruba Kethüda Yusuf Ağa'nın grupları arasındaki çekişmeden kaynaklanmaktaydı. Zira, III. Selim'in en yakın arkadaşı ve I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan ile evli olan Küçük Hüseyin Paşa, 11 Mart 1792'de Kaptan-ı Derya olarak atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılıp Sultan üzerindeki tesiri azaltılmak istendi. Kaptan-ı Derya'nın geleneksel olarak her baharda Akdeniz'e donanmayla gitmesiyle başkentteki nüfuzunu kaybetmesi beklenmekteydi. Ancak Ege denizinde korsanları tedip etmesi üzerine İstanbul'daki prestiji giderek artmaya başladı. İşte böyle bir politik mücadelede Hüseyin Paşa'nın denizde ve diğerleriyle arasındaki çekişmeden yararlananmasını bilen Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi 6 Eylül 1792'den 20 Ağustos 1794 tarihine kadar Babîâli idaresine hakim oldu. Bu idareciliği sırasında Küçük Hüseyin Paşa ve Tatarcık Abdullah Efendi'ye karşı çoğunlukla Şeyhülislam Dürrizade Arif Efendi ve Yusuf Ağa ile birlikte işbirliği yaptığını görmekteyiz. Fakat bu farklı gruplar arasındaki

21 Bu dönemin Mehmed Raşid Efendi'nin de dahil olduğu devlet adamlarının genel karakteristik özellikleri ve izledikleri politikalar Shaw tarafından kısa bir şekilde tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bkz: Shaw, *Between Old and New*, 367-377. Buna ilâveten İngiliz Büyükelçisi Liston'da aynı devlet adamları hakkında benzer şekilde analizlerde bulunmaktadır. Bkz: Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794.

22 Liston, Mehmed Raşid Efendi'nin devlet yönetiminde gerçek güce sahip olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır. Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794.

çekişmeye rağmen bunlar bazen bir araya geldiklerinde devletin çıkarlarına ve yenileşme hareketlerinden taviz vermemekteydiler. Zaten bu iktidar grupları güçlendikleri anda III. Selim bunları aktif görevden alarak diğer rakip grupları iş başına getirterek hiç birini tam olarak güçlendirmek istemediğini anlamaktayız.²³

c) Mehmed Raşid Efendi'nin Türk Diplomasinin Modernleşme-sindeki Rolü ve Yenileşme Faaliyetlerine Katkıları:

Gerçekten de Osmanlı Devleti, çok geç de olsa Avrupa'nın önemli merkezlerinde birer ikamet elçiliği açmaya karar verdikten sonra diplomasi alanında köklü değişiklikler yapılmaya başlandı. Bu değişikliklerde Mehmed Raşid Efendi'nin rolü ve payı azımsanmayacak kadar büyüktür. Zira, Reisülkütüb Mehmed Raşid Efendi'ye gelinceye kadar hiç bir Reisülkütübün Osmanlı Devletinin diplomasi çalışmalarında herhangi bir yeniliğe teşebbüs ettiklerini görmemekteyiz. Nizam-ı Cedid için hazırlanıp III. Selim'e sunulan layihalarda ve raporlarda da böyle bir yeniliğe dair en ufak emarelere rastlanmamaktadır. Hatta Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan yabancılar bile Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında mevcut bir çok farklılıkları belirttikleri ve tavsiyelerde buldukları halde iki tarafın diplomasi işleyişleri arasındaki farklılığa temas etmemişlerdir.²⁴ Şu halde Nizam-ı Cedid döneminde Reisülkütüb Mehmed Raşid zamanında diplomasi alanında yapılan yenilikler orijinal olup, sonraki dönemleri de tesiri altına alarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Mehmed Raşid Efendi'nin başını çektiği diplomasi alanındaki yenilikleri üç grupta toplayabiliriz:²⁵

23 Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794 ve Shaw, *Between Old and New*, s. 86-91 ve 367-377.

24 III. Selim döneminde diplomasi alanında yapılan yenilikleri bir bölüm altında ilk önce Karal ele almıştır. Karal bu bölümde tarihleri ve kişileri karıştırmasına rağmen ilk çalışma olması bakımından kıymetli bilgiler sunmaktadır. Bkz: Karal, *Selim III*, s. 163-186.

25 Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. M.A. Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul, 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", *Osmanlı I: Siyaset* (Bilim Ed: Kemal Çiçek/Cem Oğuz), Ankara 1999, s. 660-675 ve aynı makalenin İngilizcesi için bkz M.A. Yalçınkaya, "İstanbul as an Important Centre of European Diplomacy (According to British Sources During the Period, 1792-1798)", *Great Ottoman-Turkish Civilisation, vol. I Politics*, Ankara 2000, (Editor-in-chief Kemal Çiçek), s. 523-537.

a) Avrupa devletleri ile olan ilişkilerde devletlerarası hukukun benimsenmesi ve Avrupa'nın önemli merkezlerinde daimî ikamet elçiliklerinin açılması

b) Avrupalı devletlerle olan ilişkilerde mütakabiliyet esasına uyulması ve tayinat usûlünün kaldırılması

c) Dış ilişkilerde güçler dengesinin gözönüne alınması ve Protestan Kuzey-Batı Avrupa devletleriyle ilişkilerin en üst seviyede geliştirilmesi.

Bu maddelere bakıldığında genellikle Babıâli tam anlamıyla Avrupa'da geçerli olan diplomasi kurallarını, devletlerarası hukuk ilkelerini ve güçler dengesi kavramını kabullenmekteydi. 1792 Kasım'ının sonlarında uygulamaya koyulan Nizam-ı Cedid'in diplomasi alanındaki ıslahat hareketinin en önemli hedefi Avrupa devletlerinin merkezlerinde birer ikamet elçiliği açma kararıyla başladı.

Avrupa'daki dost devletler nezdinde açılacak olan ikamet elçilerinin başlıca vazifeleri şunlar olacaktır: Mutad elçilik işlerini görmek ve devletlerin ahvaline vakıf adamlar yetiştirmek. Mutad elçilik işleri arasında Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak özel bir yer almaktaydı. İkamet elçilerinin vazife süreleri ve maiyetleri hakkında da önemli düzenlemeler getirildi. Buna göre ikamet elçileri üçer yıllığına yurt dışında görev yapacaklar ve bu sürenin sonunda yerlerine başkaları tayin edilip görev devir teslimi yapıldıktan sonra yurda döneceklerdi. Beraberlerinde sır-katibi (chief secretary), iki tane Rum tercüman, hazinedar, ateşe ve diğer maiyet memurları ve hizmetlilerle birlikte çoğunluğu Müslüman olan kişizadeler olarak adlandırılan gençler de götürülecekti. Bu gençler gittikleri memleketde dil, bilim, sanat bilgilerini öğrenmeye çalışacaklardır.²⁶

Bu ilkeler doğrultusunda Babıâli, Avrupa'ya açacağı ilk ikamet elçiliğini hangi devletin başkentinde açması gerektiği sorusu, bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Dönem üzerinde bilgi veren devrin tarihçilerinin eserlerinde temas ettikleri bu hususlar devlet ricalinin genel görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir.

²⁶ Kuran, *Osmanlı İkamet*, s. 11-12; Naff, *Ottoman Diplomacy*, s. 303; M.A. Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief secretary of Yusuf Ağa Efendi, the First permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM* 5 (1994), 385-434 ve Yalçınkaya, *Yusuf Ağa*, s. 46; Shaw, *Between Old and New*, s. 185-193; Karal, *Selim III*, s. 166-167.

Bu görüşler şu doğrultudadır: Osmanlı Devleti, önemli gördüğü Avrupa devletlerinin başkentlerine göndereceği ikamet elçileri hususunda acele etmeyip ihtiyatlı davranmayı ve ilk etapta ikamet elçiliklerini kademeli olarak kurmayı kararlaştırmak istediğini görmekteyiz. İlk akla gelen ve tercih edilecek devletin kadim dost Fransa olduğunu, fakat Fransa'nın içinde bulunduğu şartlar ve Fransız İhtilâlinin şiddetlenmesi sonucunda Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı mücadele etmeleri, Babıâli'yi bu tasavvurdan vazgeçirdi.²⁷ Zira, 1756 yılındaki Avrupa'da oluşan klasik ittifaklar sistemin iflası sonucunda kadim dost devlet Fransa'nın Avusturya ile ittifak yapması üzerine Osmanlı Devlet ricali hayrete düşmüştü ve uluslararası arenada ilk defa yalnız kalmıştı.²⁸ Geç de olsa artık Babıâli diğer güçlü Avrupa devletlerini gücendirmek istemiyordu. Böylece dış ilişkilerde mevcut şartlarda güçler dengesi gözönüne alındı. Bu durumda 18. yüzyılın başlarından itibaren Protestan İsveç, İngiltere, Hollanda ve daha sonra da Prusya ile siyasî, askerî ve ticarî ilişkilerini geliştirmeye başlayan ve bu dönemde Avrupa'nın en gelişmiş devleti ve Osmanlılarla siyasî ilişkileri en üst seviyede olan millet İngilizlerdi. İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Sir Robert Ainslie 1776'dan itibaren Osmanlı erkânıyla dostluk kurup her hususta güven kazandığından ayrıca İngiltere'nin 1783 yılından itibaren Rusya'nın Osmanlı aleyhinde yayılmasının gelecekte kendi çıkarlarına ters düşeceğini anladığından dolayı Türkiye'nin bütünlüğü yönünde politikalar izlemeye başlamıştı. İşte bu yüzden Babıâli, Fransa'nın yerine İngiltere'de ikamet elçiliği açmayı kendisi için en uygun ve tehlikesiz gördü. Osmanlı Devleti 1583 yılında siyasî ve ticarî ilişki kurduğu İngiltere ile şimdiye kadar dost geçinmişti. Bu sıralarda ilk Türk ikamet elçisinin Londra'ya gönderilmesine Fransa'nın tepkisi sert olamazdı.²⁹ Zira, İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Ağustos 1792'de İhtilâl hükûmeti ile karşı karşıya olduğundan görevinden ayrılmıştı. Bilahare Cumhu-

²⁷ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 73.

²⁸ Soysal, *Türk-Fransız*, s. 24, 102.

²⁹ Ahmed Cevdet Paşa, İngiltere'nin tercih edilme nedeni olarak İngiltere ile hiç bir İslam devletinin muharebesi bulunmamasını gösterilir, bkz: Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 73-74. Buna ilâveten 1776 yılından itibaren Türk-İngiliz ilişkilerinde gözle görülür bir ilerleme sağlandı. Bunda İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Ainslie'nin İstanbul'da kendisinin güvenilir bir diplomat olarak rol oynamasının etkisi büyüktür. Ainslie'nin elçiliği ve siyasi faaliyetleri için bkz: A.İ. Bağış, *Britain and Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire, Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, (İstanbul 1984).

riyet hükûmetinin gönderdiği temsilci Descorches ise Babîâli tarafından elçi olarak tanınmamıştı.³⁰

Görüldüğü gibi Avrupa'daki son gelişmeleri takibeden Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi, III. Selim'in İngiltere'ye bir ikamet elçisi göndermek istediğini İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Ainslie'ye elçilik tercümanı Pisani vasıtasıyla ilk defa 30 Haziran 1793'de haber verdi. Fakat Ainslie, Babîâli'nin alelacele bir elçinin kendi ülkesine gönderilmesinden tedirgin olduğundan Reisülküttabın isteğini kısa sürede cevaplamayıp beklemeyi tercih etti. Ancak Mehmed Raşid Efendi ısrarla ikinci kere 9 Temmuz'da Ainslie'ye Babîâli'nin ikamet elçiliği hakkındaki görüşlerini ileterek 13 Temmuz'da buluşmalarının mümkün olup olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Ainslie de bu görüşmenin mümkün olduğunu belirterek ilk ikamet elçiliği hakkındaki müzakere yolu açıldı.³¹ Neticede 13 Temmuz 1793 (4 Zilhicce 1208) tarihinde Reisülküttab'ın ikamet ettiği Bebek'teki köşkte Türk ve İngiliz heyetleri bir araya geldi. Türk heyetini de Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'yle birlikte Tatarcık Abdullah Efendi, Divan-ı Hümayun Baştercümanı Gheorghe Constantine Murusi ve İngiliz heyetinde Ainslie ile birlikte elçilik sekreteri Plobron d vardı. Tatarcık Abdullah Efendi toplantının başkanlığına getirildi.³² Mehmed Raşid Efendi görüşmenin başında uzun bir konuşmayla ikamet elçilerinin devletlerarası ilişkilerdeki faydalarından bahsetti ve yabancı devletler nezdinde ikamet elçisi bulundurmayı "*Uhudun muktezasına nazaran çoktan böyle olmalı imiş, bilmem niçün bu anadek Devlet-i Aliyeden bu husasa rağbet buyrulmayıp düvele elçi tayin olunmamış. Galiba bazı avarız sebebiyle bakılamayıp bu vakte kalmış,*

³⁰ Soysal, *Türk-Fransız*, s. 109-114.

³¹ Londra'da ilk ikamet elçiliğinin kurulması hakkında en son ve detaylı bilgi için bkz: M.A.Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman -Turkish Embassy in Europe- The Embassy of Yusuf Ağah Efendi to London (1793-1797)*, (Basılmamış Doktora tezi, Birmingham Üniversitesi 1993), s. 30-31. Ainslie Londra'da kurulacak olan ilk Türk ikamet elçiliği hakkında kronolojik olarak malumat vermektedir. Bkz: Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 17, 10 Temmuz 1793 ile Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 18, 25 Temmuz 1793 raporlarıdır. Bunlara ilâveten Reisülküttabın İngiltere elçisiyle 4 Zilhicce 1207 tarihli mukaleme mazbatası adı altında BOA. HH 15090 A bulunmaktadır. Karal da Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde bulunan diğer bir yazma nüshasını sadeleştirerek yayınlamıştır. Bkz: Karal, *Selim III*, s. 170-175.

³² Yalçınkaya, *Ottoman -Turkish Embassy*, s. 31 ve Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 18, 25 Temmuz 1793.

çünkü her iş vaktinde merhundur. Vakt-i merhunu şimdi gelmiş" olmasıyla izah etti.³³

Bu girişten sonra Mehmed Raşid Efendi ile Ainslie arasındaki mülakat genelde ilk daimî ikamet elçiliğinin kurulması hakkında siyasî, hukukî, malî ve diplomatik konularında fikir alışverişinde bulundular. Özellikle Mehmed Raşid Efendi burada ikamet elçisinin ve farklı devletler arasında karşılıklı (reciprocal) diplomasinin gerekliliği ve önemini vurguladı. Sonra Babıâli'nin bu ilkeler dairesinde politika izliyeceğini ifade etti. Görüşme sırasında İngiltere'ye gönderilecek elçi için İngiliz hükûmetinden muvafakatının (agrément) elde edilmesi hususunda Sadrazam veya Reisülküttabın bir mektubu gerektiğinden dolayı uzun bir süre tartışma konusu teşkil etti ve Ainslie bu hususta ısrar etti. Aslında Ainslie mektubun İngiltere hariciye Nazırına yazılması gerektiğini söyleyince, Mehmed Raşid Efendi Osmanlı Devletinde cari olan uygulamalara göre ancak sadrazamın mektup gönderebileceğini açıklayıp "*Bence diyordu, önceden bir mektup yazılmasına lüzum yoktur. Meselâ Londra'ya gidecek elçi için size haber veririz, siz de hükûmetinize yazarsınız*" dedi.³⁴ Bunun üzerine Ainslie bu hususta ısrar etmedi ve Londra'da ikamet etmek üzere bir Osmanlı Elçisi yollanacağını kendisinin hükûmetine haber vermesinde anlaşmaya varıldı. Temaslarda elçi atanması ve özellikle elçinin statüsü tartışıldı. Bunlara ilâveten Ainslie, Mehmed Raşid Efendi'ye Osmanlı elçisinin İngiltere'de saygı göreceğini ve güzargah hakkında bilgi verdikten sonra da bu konuda gereken yardımı sağlayacağını temin edeceğini belirtti. Bu mülakatın sonucunda, Ainslie'nin görüşlerini de göz önünde bulundurarak, III. Selim Kalyonlar Katibi Yusuf Ağa Efendi'yi 23 Temmuz 1793 tarihinde Londra'ya ikamet elçisi olarak tayin etti. Ainslie, Dışişleri Bakanı Lord George Grenville'ye göndermiş olduğu 25 Temmuz 1793 tarihli raporunda Yusuf Ağa Efendi'ye atanmasını takip eden bir sonraki günün akşamı Sultan'ın huzurunda kaftan giydirildiğini bildirdi.³⁵ Bu arada Babıâli, Yusuf Ağa Efendi'yi 6 Ağustos tarihinden itibaren İstanbul'daki İngiliz elçisinin geçerli rütbe ve statüsünde payelendirdi.³⁶ Böylece Osmanlı Devleti, mütekalibiyet (reciprocal) esasını ilk olarak diplomasi alanında Yusuf

³³ BOA. HH 15090-A.

³⁴ BOA. HH 15090-A ve Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 18, 25 Temmuz 1793.

³⁵ Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 18, 25 Temmuz 1793.

³⁶ Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 19, 10 Ağustos 1793.

Ağa Efendi'nin ilk ikamet elçilisi olarak atanmasında tâtbiik etti. Mehmed Raşid Efendi, kendi himayesinde yetişen Mahmud Raif Efendi'yi, Yusuf Ağa Efendi'nin Londra Büyükelçiliği sıratibi olarak atanmasını sağlayıp 12 Ağustos 1793'de kaftan giydirildi.³⁷ Buna ilâveten, ilk ikamet elçiliğinin birinci tercümanı Emanuel Persiani ile ikinci tercümanı Gregorio Valerianus'u bizzat Reisülküttab olarak kendisi seçti.³⁸

Mehmed Raşid Efendi'nin Reisülküttablığı sırasında Osmanlı Devleti uluslararası diplomasinin kurallarından biri olarak kendi meseleleri dışında cereyan eden Avrupa'da Fransa ile ona karşı oluşturulan cephe savaşları sırasında Venedik, Danimarka ve İsveç devletleri gibi tarafsızlığını ilân etmişti.³⁹ Zaten eskiden de böyle durumlarda Babıâli savaşan tarafları uyararak kendi karasularında "*üç mil mesafenin dahilinde*" mücadele etmelerine müsaade etmeyeceğini bildirirdi.⁴⁰ Mehmed Raşid Efendi'nin Reisülküttab olmasından bir kaç hafta sonra Fransa'da köklü bir rejim değişikliğine gidilerek 21 Eylül 1792 tarihinde cumhuriyet ilân edilmişti. Fransa'nın yeni rejimine karşı başta Avusturya ve Prusya olmak üzere harekete geçilerek savaşlar başladı. Avrupa'da Fransa'ya karşı oluşturulan bu olumsuz havalara 21 Ocak 1793 tarihinde Kral XVI. Louis ile Kraliçenin idamından sonra hızlanacaktır. Avrupa'nın diğer büyük güçleri olan İngiltere, Rusya, İspanya, Sardunya ve diğerleri de Fransaya karşı ortak hareket etmeye başladılar. Bu gelişmeler karşısında Türkiye çok duyarlı bir politika takip etmek zorunda idi. Nizam-ı Cedid ıslahatlarının başarılı olabilmesi için Türkiye'ye saldırılmadığı müddetce hiç bir dış güçle mücadele etmeme ve hiç bir tarafı desteklememesi gerekmektedir. Babıâli'nin uzun bir barış dönemine ihtiyacı vardı. Bu yüzden Fransız İhtilâli sonucunda çıkan savaşlarda tarafsızlık (neutrality) politikasını takip edeceğini ilân etmişti. Bu sıralarda 1784 yılından beri İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi olan Gouffier kraliyet taraftarı olduğu için yerine Semonville adında yeni bir elçi tayin edilmesine rağmen Avrupalı devletlerin bu şahsa gösterdikleri tepki yüzünden Türkiye'ye gönderilmedi. Fakat Gouffier, Türkiye'deki Fransız kolonilerinde cumhuriyetçilerin 18 Aralık 1792 tarihinde İstanbul'daki koloni mümessileri toplantısından sonra görevden

³⁷ Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 20, 24 Ağustos 1793.

³⁸ Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no 19, 10 Ağustos 1793.

³⁹ *Nuri Tarihi*, varak 55.

⁴⁰ Osmanlı devletinin izlediği tarafsızlık politikasının nedenleri için bkz: Yalçınkaya, *Ottoman-Turkish Embassy, 67-73 ve Nuri Tarihi*, v. 55.

alındı. Büyükelçilik işlerini geçici bir süre idare etmek üzere, 40 yıldır büyükelçiliğin tercümanlığını yapmış olan Antonie Fanton getirildi. Fanton vakit kaybetmeksizin elçiliğe yerleşti. Bu gelişme hem Babiâli'ye hem de Paris'e bildirildi.⁴¹

Bu hadise Fransız hükûmeti tarafından tasdik edilip, Fanton'un maslahatgüzarlığını tasdik ettiğini kendisine bildirdi. Osmanlı hükûmeti müttefik devletlerin İstanbul'daki diplomatik temsilcilerinin uyarı ve itirazlarına rağmen, Fanton'a iyi muamele gösteriyordu. Hatta Mehmed Raşid Efendi, Fanton'a gayrı resmî şekilde, Fransız hükûmetinin hakiki temsilcisi gibi muamelede bulunup Türk-Fransız dostluğundan ve son dönemlerde Fransızların Türkleri ihmal ettiğini ima etti. Buna ilâveten, Semonville'nin kabul edilmemesinin sadece onun şahsına ait bir sebepten doğduğunu, yeni bir Fransız elçisi gönderilirse, sıfatı resmen tanınmamak şartıyla, İstanbul'da görüşmelerin yapılacağını belirtti. Mehmed Raşid Efendi daha da ileri giderek şayet cumhuriyet yönetimini başka büyük bir devlet tanırsa, Türkiye'nin de tanıyacağını ve Kapitülasyon antlaşmalarının, Fransa'da cumhuriyetin ilânına rağmen geçerli olduğunu ifade etti.⁴² Fransa'da kralın idamından sonra İstanbul'daki cumhuriyet ve ihtilâl sempatzımanı olan müfrit Fransızların taşkınlıkları giderek artmıştı. Tabii ki müttefik devletlerin İstanbul'daki temsilcileri, Fransızların İstanbul'da çok hür bir ortam bulmalarını protesto ederek bunların taşkınlık ve gösterilerinin yasaklanmasını sert bir dille Babiâli'ye illetiler. Mehmed Raşid Efendi bu diplomatik temsilciliklere; "*Devlet-i Aliyye Fransız maddesinde bîtarafıtır ve Devlet-i Aliyye'de bu makule alametler muteber olmamağla, gerek Kral, gerek Cumhur taraftarı olan bu Fransızları kendi ülkesinde Fransız milleti bilir ve cümlesinin ticarete dair olan umur ve hususuna müsaade eder*" cevabını verdi. Başka bir zaman, benzer bir şikayette bulunan Avusturya Büyükelçiliği baştercümanına Mehmed Raşid Efendi : "*Biz, demişti, size kerrat ile ifade ettik ki, Devlet-i Aliyye İslam devletidir. Biz de ol makule alametlere itibar olunmaz. Dost Devletlerin tacirini biz misafir biliriz. İstedikleri alameti takarlar. Başlarına üzüm küfesi geçirseler 'niçin gydiniz' demek Devlet-i Aliyye'nin vazifesi değildir*". Daha sonraları Babiâli'nin Fransızların taşkınlıklarına müsaahama gösterdiklerine dair benzer nitelikteki

41 Soysal, *Türk-Fransız*, 101-114.

42 Soysal, *Türk-Fransız*, 113-114.

şikayetler devam etmesi üzerine her defasında kurnaz ve zeki bir kişiliğe sahip olan Mehmed Raşid Efendi'den diplomatik yoldan cevapları verilecekti.⁴³

Fransız hükûmeti, Semonville'nin Babiâli tarafından istenmemesi üzerine, 19 Ocak 1793'de Descorches'i gizlice İstanbul'a Fevkalade Büyükelçi olarak atayıp ve o da 7 Haziran'da İstanbul'a ulaştı. Daha Descorches İstanbul'a ulaşmadan bir kaç gün önce müttefik devletlerin İstanbul'daki diplomatik temsilcileri onun kabul edilmemesini istemişlerdi. Descorches, İstanbul'da umduğu diplomatik yakınlığı görmedi ve bundan da şikayetçi oldu. Hatta elçilik sıfatının tanınmaması halinde geri döneceğini Babiâli'ye bildirdi. Babiâli, Fransa'nın Avrupa'nın büyük bir devleti tarafından tanınmasına kadar beklenmesi politikasında ısrarlıydı. Bununla birlikte Descorches'e iltifatla yaklaşılması, diplomatik olarak onun sözlerine değer verilmemesiyle beraber, resmen tanınmasına Avrupa'daki hadiselerin gelişmesine göre karar verilecekti.⁴⁴ Bununla beraber Mehmed Raşid Efendi, Descorches'in görüşme taleplerine bir ay sonra 6 Temmuz'da Defterdar Mustafa Bey'in nezdinde, Reisülküttab'ın maiyetindeki katiblerden Muhib Efendi'nin de iştirakıyla ilk gizli görüşme yapıldı. Fransız temsilcisi bu görüşmeden memnun kalarak Türkiye'nin Rusya'ya bir harb açması durumunda, Fransa'nın Türkiye'ye yardım edeceğini ve bu yardımın bir ittifak antlaşmasıyla devamlı bir mahiyet alabileceğini muhatablarına bildirdi. Aynı şahıslar arasında ikinci bir toplantı 8 Ağustos'da tekrar gerçekleştirildi. Burada Türk tarafı Fransızlarla ittifakın arzulandığını ancak Fransa'daki cumhuriyet hükûmetinin henüz istikrarlı olmadığını ve Türkiye'nin bir ittifak yapması halinde tarafsızlığını ihlal etmiş olacağını, ancak Fransa'nın yeni uzmanlar göndermesi halinde Babiâli'nin bundan memnun kalacağını ifade etti. Fransız elçisinin daha sonra bir kaç kere daha isteklerini yineledikten sonra Mehmed Raşid Efendi 23 Eylül 1793 tarihinde kendi malikanesinde Descorches'i gizli ve gayri resmî olarak görüştü. Mehmed Raşid Efendi, Descorches'e Fransa ile Avrupa'daki mevcut şartlar altında bir ittifakın yapılamayacağını ve acele edilmemesini tavsiye etti. Osmanlılar, Fransızların Avrupa'daki savaşlarda başarılı olmalarından memnuniyet duyduğunu da gizlememekteydi.⁴⁵

43 Soysal, *Türk-Fransız*, 115-116.

44 *A.g.e.*, 116-120.

45 *A.g.e.*, 119-121.

Bilahare, Descorches 16 Kasım 1793 tarihli bir nota ile kendi hükûmetinden aldığı talimatlar doğrultusunda ittifak yapılmasına dair bu notayı Mehmed Raşid Efendi'ye bildirdi. Ancak Babîâli hemen cevap vermeyerek zaman kazandı. Bununla beraber, Mehmed Raşid Efendi ile Descorches arasında 6 Ocak 1794 de gizli ve gayri resmî nitelikte yapılan görüşmede, Reisülküttab, ittifak akdinin savaşa girme demek olduğunu belirterek, bu sıralarda Türkiye'nin buna müsait olmadığını ifade etti. Ayrıca Fransa'nın tanınması halinde Babîâli'nin Avusturya, Prusya ve Rusya ile ilişkilerinin gerginleşeceğini vurguladı. Mülakat sırasında Yusuf Ağa Efendi'nin İngiltere'ye elçi olarak gönderilmesinin nedeni ise bir İngiliz-Fransız mukarenetinin sağlanması amacıyla olduğunu Mehmed Raşid Efendi özellikle ifade etmişti. Descorches Yusuf Ağa Efendi'nin İngiltere'ye gönderilmesinin maksadı hakkında verilen cevaptan pek memnun kalmayıp hatta bilakis ümid kırıcı telakki etmişti. Gerçekte ise Mehmed Raşid Efendi Babîâli'nin menfaatleri bakımından, Avrupa'nın muvazenesi için Fransa ile İngiltere arasındaki bir yakınlaşmayı samimi bir şekilde temenni etmekteydi. Descorches, bu görüşmelerden bir netice alınmayacağını anladıktan sonra, 1794 yılının ilk aylarında Mehmed Raşid Efendi başta olmak üzere, Küçük Hüseyin Paşa ve Valide Sultan'a rüşvet olarak verilmek istenilen hediye ve paraları nazikane bir şekilde reddetmişlerdi. Buna rağmen Descorches nüfuzlu devlet erkanından Küçük Hüseyin Paşa, Tatarcıkzade Abdullah Efendi ve Murusi ile temaslarda bulunarak Türk dış politikasına tesir etmeye çalışarak bir Türk-Fransız ittifakının zeminini hazırlamaya çalıştı. Bütün bu teşebbüsleri akamete uğradı, zira hepsi söz birliği etmişcesine Türkiye'nin Fransa'ya sempati beslediklerini ve Türkiye'nin askerî bakımdan eksikleri olduğundan ve bunlar tamamlanmadan da kısa bir süre için de savaşa giremeyeceğini bildirmekteydiler.⁴⁶

Mehmed Raşid Efendi'nin 1794 Mart ayı içerisinde Descorches ile yaptığı görüşmede de hiç bir ilerleme sağlanamadı. Bununla beraber Reisülküttab daha yakınlık göstererek ittifak'ın muhakkak bir gün olacağını samimi bir hava içinde belirtmişti. 1 Nisan 1794'de Fransa'da idarî alanda yapılan sonucunda Dışişleri Bakanlığının kaldırılıp işlerin doğrudan Comité Salut Public'e geçmesi üzerine Mehmed Raşid Efendi, Descorches'e Fransa'da hükûmet istikrarsızlığı olduğunu ve "*İktidarları pek geçici olan devlet adamlarına nasıl*" itimad edilebileceğini ileri sürmesine neden olacaktı.⁴⁷ Hatta Mehmed Raşid Efendi,

⁴⁶ A.g.e, 121-125.

⁴⁷ A.g.e, 125.

1794 Haziran'ında Miknos adası açıklarında Türk karasuları içerisinde bir Fransız fırkateynine İngiliz filosu tarafından gerçekleştirilen saldırıda Babıâli'nin tepkisinin şiddetli olarak göstermediği anlaşılmaktadır. Descorches'in Babali'ye yaptığı protestolara rağmen, Fransız gemisini İngilizler geri vermediler. Mehmed Raşid Efendi, 30 Temmuz 1794 tarihinde sekiz saat süren bir görüşmede Descorches'in ısrarlarına rağmen geminin iadesi ve tazminatı hususunda ümit edilen müsbet cevap vermedi. Bunun üzerine Descorches, Sarayın Kahvecibaşısı vasıtasıyla III. Selim ile haberleşmeyi başararak, Sultan'a 13 Ağustos'ta ittifak meselesi hakkında bir muhtıra sundu. Ancak bu teşebbüsten de hemen kesin bir netice alamadı. Bununla beraber, III. Selim, Sadrazamına Fransa'nın tanınması hakkında telkinde bulunduğu görülmektedir. Bu sıralarda Fransızların Avrupa'daki savaşlarda üstün duruma gelmesi sebebiyle de Fransa'nın Babıâli ile yapmak istediği ittifaka olan isteği azalma temayülüne girmişti.⁴⁸

Yusuf Ağa Efendi'nin ikamet elçiliğiyle birlikte eski diplomatik uygulamalarından birinde dahi büyük bir değişiklik yakalama fırsatı elde etti. Bu da ilk defa 1538 yılından Floransa elçisine uygulanmaya başlanıp, Osmanlı Devleti nezdine gelen yabancı ikamet elçilerin, ilk gelişlerinde, sınırdan İstanbul'a ve Osmanlı Devleti'ndeki görevlerinin bitiminde, İstanbul'dan sınıra kadar kendilerine mihmandar verilmesiyle yolculuklarına ait bütün masraflar için Babıâli tarafından '*tainat*' denilen bir tahsisat verilmesi gelenektir.⁴⁹ Bundan dolayı mütekabiliyet esasına göre tainat kaldırılmalıydı. Böylece elde edilecek tasarruflarla kısmen Avrupa'da açılacak ikamet elçilerinin masraflarının karşılanması da mümkün olacaktı. 1794 yılının ilk yarısından itibaren bütçeye büyük yük getiren yabancı diplomatik temsilciliklerine ödenen tainat, kaldırma fırsatını elde etti. Zira bu tainat usulu hiç bir Avrupa devletinde olmadığı gibi Avrupa diplomatik kurallarına aykırıydı. Sadece Osmanlı Devletine mahsus bir uygulama olarak kalmıştı. Ayrıca bu sistem diplomasinin mütekabiliyet politikasıyla da çelişmekteydi. Osmanlı Devletine malî yük getiren bu uygulama, diplomasinin temel ilkesi olan mütekabiliyet usulüne göre ve Avrupalı devletlerin tepkisini çekmeden, gücendirmeden, kademeli olarak kaldırmak gerekmekteydi. Bu yüzden, Mehmed Raşid Efendi'nin, Yusuf Ağa Efendi'yi tainat almaması için uyardığını, Osmanlı kaynakları; "*bundan akdem taraf-ı Devlet-i Aliye'den*

⁴⁸ A.g.e, 126-128.

⁴⁹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 106-107; Naff, *Ottoman Diplomacy*, 306-307; Soysal, *Türk-Fransız*, 108.

sefaretle İngiltere'ye gönderilen Yusuf Ağa Efendi'ye İngilterelü tarafından tayin teklif ettiği halde kabul etmemesi husus-ı hîn-ı azimetinde telkin ve tenbih olunmuştu" talimatıyla ifade etmektedir.⁵⁰ Bu ise Babiâli'nin 1794 yılında yabancı heyetlere verdiği tayinatı kaldırmak için neden göstererek onların tepkilerini en aza indirmek içindi. Zira Babiâli, Yusuf Ağa Efendi'nin Londra'ya ulaştığında bu hususta kendisinin mütekabiliyet esaslarını uygulamamıştı, bunu fırsat bilen Babiâli tayinat uygulamasını tamamıyla bıraktı.

İlk ikamet elçimiz Yusuf Ağa Efendi ile başlatılan bu usul, yabancı diplomatik heyetler arasında ilk defa İstanbul'a yeni atanan İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Liston'a tesadüf etti. Türk sınırlarına girmesinden itibaren Babiâli'nin tayinat vermeme usulünü çok sıkı bir şekilde uyguladığını, Dışişleri Bakanı Lord Grenville'ye gönderdiği 3 Haziran 1794 tarihli ilk raporunda bildirmişti. Bu yüzden geçtiği yerlerden at, erzak ve diğer malzemelerin temini için büyük miktarda harcamalar yapmak zorunda kalmıştı. Aynı rapordan, Babiâli'nin uygulamaya koyduğu tayinat rejimi nedeniyle onun ve maiyetinin malî sıkıntı içerisine düştüğünü anlamaktayız.⁵¹ Liston'un akabinden Hollanda elçisi tayinat usulünün kaldırılmasına tesadüf ettiğinden, o da benzer bir durumla karşılaşmış ve bunu hükûmetine sitayişkar bir biçimde rapor etmiştir. Yabancı elçilerin bu tavırları üzerine Mehmed Raşid Efendi de kesin bir dille bundan sonra "*ikamet elçilerine muvazane kaidesi üzerine tayinat verilmeyeceğini*" İstanbul'daki diplomatik temsilciliklere bildirdi.⁵² Babiâli'nin izlediği diplomasi alanındaki devletlerarasında geçerli olan uygulamayla tayinat usulünün başarılı şekilde kaldırılması üzerine Sultan III. Selim 11 Haziran 1794 tarihinde bunu bir hatt-ı hümayunla resmîleştirdi. Fakat Mehmed Raşid Efendi'nin görevinden azledilmesinden sonra 1796 yılına kadar bu sistem istenilen şekilde yürütüldü. Ancak batılı diplomatik temsilcilerin baskıları ile zaman içinde ıslahat hareketlerindeki gevşemeler sebebiyle tayinat usulünde belli bir oranda istisnai sayılabilecek tavizler verilmeye başlandı.⁵³

Mütekabiliyete dayalı diplomasiye geçişle birlikte 1793 yılında uygulamaya konulan diğer bir yenilik ise, Osmanlı diplomasi geleneğine göre, harb halinde

⁵⁰ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 106-107.

⁵¹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no 11, 3 Temmuz 1794.

⁵² Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 106.

⁵³ Naff, *Ottoman Diplomacy*, 307.

elçi hapsedilmesi usulüne Mehmed Raşid Efendi'nin Reisülküttablığı zamanında son verilmesidir.⁵⁴ Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin diplomasi alanında büyük yenilikler yaparken önünde güçlü bir siyasî engelin olmaması ve arkasına Sultan'ın desteğini alması onun en büyük şansıydı. İstanbul'a yeni gelmiş olan İngiliz Büyükelçisi Liston, Lord Grenville'ye gönderdiği 3 Temmuz 1794 tarihli raporunda Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'den önemle bahsetmektedir. Mehmed Raşid Efendi'nin bu göreve genç yaşından itibaren yetişerek geldiğini ve dairedeki en alt mevkiden bulunduğu yere, değerli ve uzun hizmetlerinden dolayı yükseldiğini, devlet işlerinin yürütülmesinde Raşid Efendi'ye yetenek ve bilgisinden dolayı Sultan dahil bütün erkanın danıştığını belirtmektedir. Liston, Sultan'ın ona itimadının ve güveninin sonsuz olduğunu, zira onun Reisülküttablığı sırasında her hangi bir bakanın onun yardımını ve desteğini almadan iş görmesinin düşünülmeceğini özellikle vurgulamaktaydı. Hatta, Mehmed Raşid Efendi'nin bazı devlet adamları arasındaki mücadele sırasında tarafsız kaldığını ve tarafların birileri hakkındaki ithamlardan kendisini uzak tutmayı başardığını rapor etmekteydi.⁵⁵ Mehmed Raşid Efendi'nin diplomasi alanında bu derecede başarılı olmasının diğer bir sebebi de kendi altında çalışan Divan-ı Hümayun Baş tercümanı George D. Murusi gibi tüm dünyadaki gelişmeler hakkında iyi bilgiye sahip, ince davranışlı, sağduyulu ve hırsını muhafaza eden bir kişiliğe sahip olmasıydı. Bunlardan başka Murusi'nin yabancı dilleri iyi bilmesi ve Avrupa politikası hakkında detaylı bilgisi ve kardeşinin Eflak Voyvodası olması da Mehmed Raşid Efendi'nin dış politikayı yönlendirmesi bakımından önemli bir destek ve danışmana sahip olması anlamına gelmekteydi.⁵⁶

Osmanlı Devletinin yeni oluşturulmaya çalışılan dış politikasının kilit adamı olarak Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi ve mesai arkadaşları, bazen haksız yere, bazı ithamlarla karşılaşmaktaydılar. Meselâ Liston, Mehmed Raşid Efendi'nin Fransız taraftarı olma ihtimalinin bulunduğunu tahmin ederek bununda muhtemelen eski adet ve önyargıdan kaynaklandığını gözlemlediğini

⁵⁴ M. İpşirli, "Osmanlı Devletinde "Eman" Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, (Ankara, 1999), s. 3-11, özellikle bkz. s. 9.

⁵⁵ Liston'un Türkiye'deki elçiliği ve Osmanlılar hakkındaki görüşleri için bkz: M.A. Yalçınkaya, "Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794-1795) ve Osmanlı Devleti Hakkındaki Görüşleri", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, (1998), s.187-216. Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no 11, 3 Temmuz 1794.

⁵⁶ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no 11, 3 Temmuz 1794.

rapor etmektedir. Buna ilâveten, Mehmed Raşid Efendi'nin babası gibi Reisülküttablık dairesinde Fransız işlerine bakan katiplikten yetişmesinin bu tutumunda belirleyici bir unsur olduğunu varsaymaktaydı. İngiliz Büyükelçisi aynı raporunda, Fransız temsilcisi Descorches, Baş tercüman Murusi'yi kendi menfaatlerine yakın politikalar izlemesi için büyük masraflar yaptığını işittiğini, fakat Murusi ailesinin taraftarlığının geçici irtikab tesirinden ziyade daha sağlam temellere dayandığını belirtmekteydi. Hatta Liston, Murusi hakkında müphem gibi görünen görüşlerini daha da açarak, Murusi ailesi Fransa'yı Osmanlı Devleti'nin tabîî müttefiki ve destekleyicisi olarak kabul edip kendi politikalarını buna göre ayarladıklarını müşahade ettiğini rapor etmekteydi. Aynı rapor da, Fransız temsilcilerinin sadece Reisülküttab ile Murusi değil, bütün Babıâli ricaliyle çok daha kolay ve samimi diyalog kurulduğuna değinilmekteydi.⁵⁷

d) Mehmed Raşid Efendi'nin Reisülküttablıktan Ayrılması ve Sonraki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Nizam-ı Cedid'le birlikte uygulamaya koyduğu yenilikler neticesinde ülkede bazı sıkıntıların baş göstermesi üzerine yer yer hoşnutsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunların sebeplerinden en önemlisi yukarıda bahsedilen taraflar arasındaki mücadele yüzünden devlet adamları ve memurlarının mevkilerini iltimas yoluyla elde etmeleri, yeni vergilerin konulması ile yenilikler olarak gösterilmektedir. Osmanlı Devletinde gerçekleştirilmeye çalışılan reformların aynı zamanda ülkeyi anarşi ortamına sürüklüyecek kadar tehlikeli seviyeye doğru gitmekte olduğu gözlenmekteydi. Nitekim, taraflar arası mücadele neticesinde, halk tarafından yeniliklerin asıl sorumluları olarak itham edilen idarenin önde gelen ismi Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin işten ayrılmasının uygun olacağı görüşü hakimdi. Gerçekten de, 20 Ağustos 1794 (23 Muharrem 1209) tarihinde Mehmed Raşid Efendi ve dış politikadaki yardımcısı Murusi kendiliğinden istifa edeceklerdi. Bu hadiseyi İngiliz Büyükelçisi Liston, bu iki yetenekli ve tecrübeli devlet adamının gönüllü olarak vaziflerinden istifa ettiklerini, ancak Sultan tarafından iltifat ve ihsana mazhar kılınmalarının bunların muhtemelen ileride eski şöhretlerine binaen eski görevlerine iade edilebileceklerini tahmin ettiğini rapor etmekteydi.⁵⁸

⁵⁷ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no 11, 3 Temmuz 1794.

⁵⁸ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no 16, 25 Ağustos 1794.

Görüldüğü gibi III. Selim'in Mehmed Raşid Efendi'ye büyük bir değer verdiğini ve onun tecrübesinden istifade ederek diplomasi alanında köklü yenilikler yaptığı aşikardır. Hatta Sultan, Mehmed Raşid Efendi'yi himaye etmekle kalmamış ayrıca ona düşmanlık yapanları cezalandırmıştır. Mehmed Raşid Efendi'ye karşı III. Selim'in izlediği samimi yaklaşımları Liston 25 Ağustos 1794 tarihli raporunda özetlemiştir. Bu rapora göre, Saraydaki yüksek seviyede düşmanlarının Mehmed Raşid Efendi ve arkadaşları ile Murusi ailesini devirerek mevkilerine el koymak için hile ve entrikalara başvurduklarını, fakat bunların Sultanın gözünden düşüp sürgün edildiklerini, hatta bazılarının başlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını beyan etmektedir. Bu mevki için Mehmed Raşid Efendi gibi kabiliyetli birisini bulmanın pek zor olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Raşid Efendi'den boşalan Reisülkütüblüğe Mehmed Dürri Efendi atandı.⁵⁹ Fakat onun 5 Ocak 1795 tarihinde vefat etmesinden sonra yerine Firdevsi Mehmed Emin Efendi atandı. Bu iki Reisülkütüb'ün yetenekli şahıslar olmadığı kabul edilmekle birlikte her ikisinin de Mehmed Raşid Efendi'nin tesirinde kalmaktaydılar. Liston'un 10 Ocak 1795 tarihli Lord Grenville'ye gönderdiği raporda, Reisülkütüb Emin Efendi de Dürri Efendi gibi selefi olan Mehmed Raşid Efendi'nin etkisi altındaydı ve bu sebeple Osmanlı dış politikasında herhangi bir genel değişikliğin muhtemel olmayacağını kaydetmekteydi.⁶⁰ Mehmed Raşid Efendi'nin halefi ve izlediği politikalar hakkında Descorches'in intibaları hemen hemen Liston'ununki ile benzerlik taşımaktaydı. Fransız Elçisi Descorches'in 1794 Ekim'inde Paris'e gönderdiği raporunda kendisini sürekli kurnazca atlatan Reisülkütüb Mehmed Raşid Efendi'nin azlinin, teşebbüsleri bakımından hayırlı olacağını ümit ettiğini, ancak çok geçmeden bu değişikliğin Babıâli'nin izlediği dış politikada hiç bir tesirinin görünmediğini belirtmekteydi. Hatta, Descorches 25 Eylül 1794'deki ilk mülakatında teessüfle Mehmed Dürri Efendi'nin şahsiyeti zayıf ve kapalı bir kimse olduğunu rapor etmekteydi.⁶¹ Mehmed Emin Efendi'de selefi gibi kısa süreli Reisülkütüblük yaptıktan sonra 25 Mayıs 1795'de azledilerek yerine Ebubekir Ratib Efendi atandı.

Mehmed Raşid Efendi, Nizam-ı Cedid'in ilk Reisülkütüblüğü olarak Türk Diplomasininin modernleşmesindeki hizmetlerinden sonra da Devlet hizmetinde

⁵⁹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no 16, 25 Ağustos 1794.

⁶⁰ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/16 no 1, 10 Ocak 1795.

⁶¹ Soysal, *Türk-Fransız*, 128.

önemli katkıları olduğunu görmekteyiz. Görevden ayrılmasından takriben üç hafta sonra 8 Eylül 1794 (12 Safer 1209) tarihinde Mehmed Raşid Efendi'nin, 'İrad-ı Cedid Defterdarı ve Mühimmat-ı Cihadiye Nazırı' olan Çelebi Mustafa Reşid Efendi'nin Levend Çiftliği'nde askerî alanda yapılan yenilikleri sergilemek için verdiği ziyafette Sadrazam, Şeyhülislam, Babıâli Ricali, Defterdar Moralı Osman Efendi, Kethüda Yusuf Ağa gibi devletin önde gelen erkanı arasında bulunduğunu, özellikle de devrin kaynakları belirtmekteydiler. Bu ise Mehmed Raşid Efendi'nin Osmanlı erkanı arasında görevinden ayrılmasına rağmen hatırı sayılır bir itibara sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶² Yedi veya sekiz ay sonra, Nisan/Mayıs 1795'de, Mehmed Raşid Efendi'nin tekrar Babıâli tarafından devlet hizmetine Defter Emini olarak atandığını görmekteyiz.⁶³ Bu görevi sırasında da kendisini dış politikada etkin bir şahıs olarak görmekteyiz. Bunu İngiliz diplomatik temsilcilerinin raporlarında da görmekteyiz. Zira İngiliz büyükelçisi Liston 1795 Ekim'inin yirmilerinde İngiltere'de özel işlerini görmek üzere acele olarak İstanbul'dan ayrılacağını Babıâli'ye bildirmişti. Ancak Babıâli'den hemen bir haber alamayıp 8 veya 10 günlük gecikmeli bir cevap ulaştı. Elçinin ayrılacağı habisesi III. Selim'e de iletilmişti. Bunun üzerine Sultan, Liston'un isteğini memnuniyetle kabul ettiğini, Mehmed Raşid Efendi'nin evinde kendisini kabul etmesini ve onuruna çok iyi muamele edilmesini tenbih ettiğini Liston'un raporunda belirtmektedir. Böylece uzun protokol ve merasim kuralları bir tarafa bırakılarak Sadrazam ve Reisülküttab'ı veda ziyareti etmeksizin ayrılma fırsatı elde etti. Liston, 3 Kasım 1795 tarihinde Mehmed Raşid Efendi'yi ziyaret ettiğini ve ona nezaket kuralları içerisinde muamele edildiği ve Mehmed Raşid Efendi'den Sultan'ın adına elmaslarla işlenmiş bir altın enfiye kutusu hediye aldığını kaydetmektedir.⁶⁴ Mehmed Raşid Efendi'nin Nisan 1796'da Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ve Şeyhülislamın inayetleriyle Tersane Emini olarak atandığını ve burada değerli hizmetler verdiği görülmekteydi.⁶⁵

⁶² *Nuri Tarihi*, s. 6 ve bundan da nakleden Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, s. 114.

⁶³ Mehmed Raşid Efendi'nin Defter Emini olarak atandığına dair bilgiyi sadece *Sicill-i Osmani* vermektedir. Bkz: *Sicill-i Osmani*, c. II., s. 351.

⁶⁴ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/16 no 38, 4 Kasım 1795.

⁶⁵ Mehmed Raşid Efendi'nin Tersane Emini olarak atanmasında Sadrazam ve Şeyhülislam'ın rollerini Ahmed Vasıf ondan da Ahmed Cevdet naklederek vermektedir. Bkz: Vasıf Efendi, *Mehasinü'l Asar*, s. 200 ve Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 223 ve *Sicill-i Osmani*, c. II., s. 351. Fakat Soysal'da Mehmed Raşid Efendi'nin Tersane

Mehmed Raşid Efendi'nin azlinden sonra gelen her iki Reisülküttab'ın güçlü şahsiyete sahip olmamaları yanında, her ikisinin de Reisülküttablık makamında 5 aydan az bir müddet kalmaları Osmanlı diplomasisinde önemli bir rol almalarına fırsat vermedi. 20 Ekim 1794 tarihinde halim ve selim olan Melek Mehmed Paşa'nın yerine Sadarete getirilen İzzet Mehmed Paşa faal kişiliği yanında ve hükümet yönetimini bizzat kendi eline aldı. Böylece Mehmed Raşid Efendi'nin Nizam-ı Cedid ıslahatlarının uygulanmaya konulduğu ilk yıllarındaki fırsatı hiç bir Reisülküttaba nasib olmayacaktı. Bu sadaret değişikliğinden sonra Küçük Hüseyin Paşa, Yusuf Ağa ve İzzet Mehmed Paşa'nın başını çektiği yenilikçiler arasında üç önemli grubun söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu sıralarda dış ilişkiler giderek önemli bir duruma gelmekteydi. İstanbul'da bulunan diplomatik temsilcilikleri Babıâli'den menfaat elde edebilmek amacıyla bu gruplara hediyeler ile büyük miktarda rüşvet dağıtmaktaydılar. Bunun sonucunda Küçük Hüseyin Paşa ve onun yandaşları olan Ebubekir Ratib Efendi ve Sultan'ın eski dostu İshak Efendi Fransızlara teveccühleri vardı; Yusuf Ağa, Valide Sultan, Çelebi Mustafa Reşid Efendi ve Mehmed Raşid Efendi İngiliz ve Rusları desteklemek için birleşmişlerdi ve İzzet Mehmed Paşa ile arkadaşları ve divanın küçük azaları, tarafsız kalıp bütün elçiliklerden rüşvet aldılar ve zamanın politik ve askerî şartlarına göre birinden ötekisini destekleme yoluna gittiler.⁶⁶

Zira bu yenilikçi gruplarla yabancı temsilcilikler arasındaki birliktelik III. Selim'in saltanatının sonlarına kadar hemen hemen aynen devam edecektir. Bu gruplar kritik zamanlarında Babıâli'nin diplomatik durumu üzerinde önemli tesirleri vardı. Saray ve Babıâli'de gruplar arasında 1796 ve 1797 yılında takriben eşit bir dengeye geldi. Bu grupların kendi güçlerini artırmak için başka çarelere başvurduklarına şahit olundu. Özellikle de İstanbul sokaklarında küçük çatışmalar olmaktadır. Küçük Hüseyin Paşa ve taraftarları kendi donanmasındaki denizcilere bağlıydılar, Çelebi Mustafa Reşid Efendi Nizam-ı Cedid ordusunun askerleri ile ıslah edilen topçu birliklerine, Yusuf Ağa ve Valide Sultan ise Yeniçeriler ile Ulema tabakasından güç almaktaydılar. İstanbul'da bunlar arasında çıkan mücadele ve çatışmalar neticesinde kronik olarak anarşi ve asayişsizlik hüküm sürmekte, yenilik programı tehlike içine düşmeye doğru gitmekteydi. 1796 yazında III. Selim üzerindeki İngiliz ve Rus tesiri arttı. Bunun

Eminliğine 20 Ağustos 1794 tarihinden bir kaç gün sonra getirildiğine dair bilgiyi kaynak belirtmeksizin vermektedir. Bkz: Soysal, *Türk-Fransız*, s. 342.

⁶⁶ Shaw, *Between Old and New*, s. 371.

üzerine Fransız yanlısı politika takip eden Reisülküttab Ebubekir Ratib Efendi 17 Ağustos 1796'da azledildi ve daha sonraları 1799 yılında Padişahın emri ile Limni adasında idam edildi. Yaş Antlaşmasından sonra Rusya'ya elçi olarak gönderilen Mustafa Rasih Efendi (Paşa) getirildi ve tam bir yıl sonra 18 Ağustos 1797 'de azledilip yerine tekrar üçüncü kere Mehmed Raşid Efendi Reisülküttab olarak atandı.⁶⁷

Mehmed Raşid Efendi'nin tekrar Reisülküttab olarak atanmasında III. Selim'in amacı, dost devletler arasında ilişkileri yeniden güçlü bir şekilde tesis etmektir. Fakat şartlar giderek İstanbul'da ağırlaşmaya başladı. İngiltere, 4 Kasım 1795 tarihinden beri Maslahatgüzarlıkla idare edilmekteydi, Fransa 1795 yaz ortalarında resmen tanınmasına rağmen İstanbul'da bir türlü istediği gibi diplomatik temsilci bulamıyor ve takriben her yıl elçilerini çeşitli nedenlerle yenilemek durumuna düşüyordu. Zaten II. Katerina'nın 1796 Ağustos'unda ölümünden sonra Babıâli nezdinde Rus tehlikesi giderek azalmaya başlamıştı. Fakat tehlike artık bir süre için Kuzey komşulardan değil, batıdan yani kadim dost devlet olarak addedilen Fransa'dan gelecekti. 17 Ağustos 1797'de Fransa ile Avusturya arasında imzalanan Campo Formia Antlaşması'ndan sonra tarihi Venedik Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılması ve onun Dalmaçya kıyılarındaki bazı adaları Fransızların hakimiyetine geçmesi üzerine Fransa ile Türkiye komşu devlet durumuna geldi.⁶⁸

Avrupa tarihinde köklü siyasî değişiklikler olurken hala Osmanlı erkanı rekabet içinde idi. Özellikle Sadrazam İzzet Mehmed Paşa, Mehmed Raşid Efendi gibi kurt politikacı karşısında kaybolan siyasî otoritesini kazanabilmek amacıyla Boğaziçi'nde Arnavutköy civarında Hasan Halife denilen mevkide yeni yaptırdığı bir köşkü Sultana hediye etti. Bunun karşılığı olarak da III. Selim, İzzet Mehmed Paşa'ya tam yetki vererek Saraya ve divana danışmadan hüküm çıkarma yetkisini tanıdı.⁶⁹ Bu ise Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin tam anlamıyla saf dışı bırakılması anlamına gelmekteydi. Ahmed Cevdet Paşa, bu hadiseyi şöyle belirtmektedir: Mehmed Raşid Efendi'nin bu duruma çok içerleyip "*infial ile hasta hal olup nihayet sene-i merkume Ramazan'ının*

⁶⁷ A.g.e, s. 372.

⁶⁸ A.g.y.

⁶⁹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 217-218.

evailinde na-gah-ı nüzu isabet" ederek yatağa düştü.⁷⁰ Bu süreç fazla uzun sürmeden 3 Mart 1798 (15 Ramazan 1212) Cumartesi günü, Mehmed Raşid Efendi, Reisülkütab iken vefat etti. Cenazesi Bayezid Camii haziresine defnedildi. Ahmed Vasıf, ondan naklen de Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Raşid'in vefatından sonra "*terk eylediği emval-i kesireine canibi-i miriden taaruz olunmayıp hizmet ve sadakatine hürmet*" edildiğinden mallarının *evladına ihsan olunduğu ve "vefatından sonra bile mazhar-ı ikram-ı padişah-ı kadrda"* olduğunu beyan etmektedirler.⁷¹ Mehmed Raşid Efendi'nin ölümü, Nizam-ı Cedid yenilikçilerinin ilk önemli üyelerinden birisini kaybetmek manasına gelmekteydi. Zaten Nizam-ı Cedid hareketi de artık gittikçe dinamizmini kaybetmeye başlamıştı.⁷²

⁷⁰ Sadrazam Mehmed İzzet Paşa ile Mehmed Raşid Efendi arasındaki soğukluğun sebepleri için bkz: Vasıf Efendi, *Mehasinü'l Asar*, s. 200 ve Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 223.

⁷¹ Vasıf Efendi, *Mehasinü'l Asar*, s. 200 ve Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI., s. 223-224.

⁷² Shaw, *Between Old and New*, s. 372.